

спілкування, заглиблений у віртуальний світ школяр не може знайти спільну мову з іншими учнями в класі і все більше включається у взаємодію з медіа та займає місце аутсайдера. Для такої дитини віртуальний світ стає привабливішим за реальний, адже там можна самому встановлювати правила та відчувати себе лідером.

Отже, школярі безпосередньо включені у взаємодію з медіа, відпочиваючи, навчаючись, спілкуючись. Інформація, що надходить через ЗМІ не завжди є достовірною і безпечною, її потрібно осмислювати, діти, перебуваючи у процесі особистісного зростання, потребують допомоги в цьому питанні, тому важливо впроваджувати медіаосвітні заходи в школах, які б допомагали дітям краще розуміти проблему, пов'язану зі ЗМІ. Такі заходи посприяли б розвитку критичного мислення у школярів та прояву обережності у виборі певних медіауподобань. Учні навчилися б використовувати переваги від взаємодії з медіа та були б готові до небезпек, а це своєю чергою зменшило б відчуженість між однокласниками.

1. Винтерхофф-Шпурк П. Медиапсихология. Основные принципы. [пер. с нем.] / Петер Винтерхофф-Шпурк. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр: 2007. – 288 с.
2. Чельшева И.В. Масс-медиа и нравственные ориентиры современной российской молодежи / И.В. Чельшева // Молодежь и будущая Россия. [отв. ред. Ю.С. Пивоваров]. – М.: Изд-во Рос. академии наук, 2008. С.469-470.

The article shows the results of empirical research media of pupils from different socio-psychological status. It was found that all pupils choose informative genre, but the leaders in the media and outsiders in television. It was found that fairytale and fantasy are favorite topics among children with high status and Adventure&Mystery are favorite among children low status. Leaders choose quests, outsiders choose action in computer games. Leaders actively absorb information, and outsiders perceive passively.

Keywords: media, outsider, leader.

УДК 159.9.072

Ярослава Гавриленко

ПЕРСПЕКТИВИ ЯКІСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ У БЛИЗЬКИХ ВЗАЄМИНАХ

У статті визначено міжособистісну залежність як внутрішній феномен проживання своїх відношень зі світом. Окреслено контури залежності як межі неможливості реалізації своїх прагнень в міжособистісній взаємодії. Обґрунтовано необхідність застосування якісних стратегій вивчення даного феномену. Описано процедури дослідження, що будуються на основі аналізу наративів та візуально-образних реконструкцій досвіду залежності з асиміляцією основних смислових моментів у процесі глибинного інтерв'ю.

Ключові слова: досвід міжособистісної залежності, якісні методи дослідження, наратив, глибинне інтерв'ю.

Постановка проблеми. В найбільш узагальненому вигляді ми розглядаємо залежність як внутрішній феномен переживання своїх відношень зі світом. Саме на межі контакту з Іншим людина отримує досвід узалежнення чи свободи. Відчуття й переживання власної свободи чи залежності не так часто можуть бути чітко висловлені та обгрунтовані людиною. При цьому в будь-якому випадку людина має досвід таких переживань (для прикладу можна взяти раннє дитинство), який вона якимось чином осмислює та інтерпретує. Це не завжди свідомі процеси. Знову ж таки в період раннього розвитку даний досвід інтерпретується своїми, доступними для даного віку способами. В дорослому віці досвід переживання свободи-залежності розгортається частіше всього поза процесом цілеспрямованого усвідомлення (як, наприклад, у процесі психотерапії). В більшості випадків процеси інтерпретації даного досвіду відбуваються на периферії свідомості й не потрапляють у зону ясного та чіткого усвідомлення. Досвід залежності не часто оформлюється як фігура, що виступає з фону. Більше того, виділення досвіду залежності як окремої фігури та його цілеспрямована інтерпретація якісно змінює даний досвід. Поява конструктів "свобода-залежність", в межах яких людина інтерпретує свої життєві стосунки, припускає досить високий рівень психологічної культури, пов'язаний з рефлексивним ставленням до себе та свого життя. І це якісно змінює даний досвід.

Поза свідомим рефлексивним ставленням до себе та свого життя досвід переживання свободи-залежності існує незалежно від присутності в когнітивній системі людини конструктів з відповідними назвами. Даний досвід у будь-якому випадку переживається та якимось чином інтерпретується як сила-слабкість, контроль-свавілля, підпорядкування-самотність, хочу-треба [4]. Відтак цікавими для дослідника є питання: як цей досвід існує у внутрішньому феноменологічному полі, яким чином він являється самому суб'єкту, в якій формі фіксується? Це ті питання, на які ми намагаємося дати відповідь у процесі дослідження.

В найзагальнішому вигляді можливість проживання залежності з'являється у певних стосунках. В найширшому трактуванні це якийсь своєрідний варіант даних стосунків. У чому їх специфіка? В абсолютно аутичному світі залежності бути не може, бо нема предмету залежності, нема Іншого. Залежність завжди внутрішньо виникає на межі, коли починає з'являтися Інший, окремий від мене. Коли дана межа якимось чином починає переживатися. У стані внутрішньої єдності, злиття навряд чи можна говорити про проживання залежності. Наприклад, в ейфорії закоханості, коли люди відчують себе єдиним цілим, не можна говорити про залежність. Можливо, для погляду з боку, це є залежність, але із внутрішньої позиції – ні. Те ж саме можна сказати й про маленьку дитину, потреби якої повністю задовольняються мамою. Так, для всіх очевидно, що дитинка є залежною від

мами, але сама дитина це не переживає як залежність. Досвід залежності починає проживатися, коли починає з'являтися необхідність відділення. Коли з'являється межа, за якою Інший стає не таким доступним.

Як людина переживає дану межу недоступності і визначає, як вона проживає залежність. Саме в переживанні даної межі і вимальовуються основні контури залежності.

Аналіз останніх наукових праць. Дослідження даного явища, які існують на сьогоднішній день як у зарубіжній психології (А. Бродський, Б. Вайнхолд, Дж. Вайнхолд, Е. Гідденс, Р. Норвуд, С. Піл, Е. Фромм, К. Хорні), так і у вітчизняній (А. Ю. Акопов, О. В. Ємельянова, А. В. Котляров, В. Д. Москаленко, Г. В. Старшенбаум, О. М. Цибур), описують цей феномен різнобічно.

Узагальнюючи підходи низки дослідників з проблеми міжособистісної залежності, можна виділити три основні напрямки розуміння даного феномену: як властивості, характеристики взаємодії (О. П. Макушина, А. В. Петровський, В. Е. Чудновский), як особливий тип стосунків (А. Бродський, Б. Вайнхолд, Дж. Вайнхолд, О. В. Ємельянова, В. Д. Москаленко, Р. Норвуд, С. Піл, Е. Фромм, К. Хорні), як особистісної структури, що розгортається в комунікації (М. Є. Жидко, О. С. Кочарян, Є. В. Фролова).

Дослідження ж внутрішнього феноменологічного змісту досвіду залежності видається доволі перспективним. Але вивчення через вище описане розуміння вимагає особливого підходу в плануванні стратегій емпіричного дослідження.

Основна мета статті полягає в описі стратегії емпіричного дослідження феномену міжособистісної залежності у близьких взаєминах.

До емпіричного вивчення явища залежності у міжособистісних стосунках ми підійшли з розумінням даного феномену як фрагменту внутрішньоособистісної реальності, яка представляється самому суб'єкту як стан, переживання, уявлення, та практики неможливості реалізації себе у близьких взаєминах. Залежність від близького партнера стає очевидною, коли партнер зникає (розлюбив, зрадив, зник), коли стосунки не організуються звичним, зручним способом (партнер не поводить, як зазвичай поводитись інші в таких ситуаціях або як мають поводитись близькі люди), коли партнер поводить, нав'язливо. Інакше кажучи, в ситуаціях взаємодії видається неможливим звично думати, почуватися, діяти.

Необхідність зміни стратегії контактування ставить проблему залежності на різних рівнях. У цьому контексті цікавим є погляд Е. Гідденса, який пропонував сприймати залежність як *патерн*, *звичку* та *примус*. Перший рівень залежності описується як достатньо стійкий *патерн* міжособистісної взаємодії, від якого за необхідності можна відмовитись, якщо ситуація вимагатиме іншого способу взаємодії з

нею. На другому рівні залежність – це *звичка*, що визначається як патерн, від якого важко відмовитись, але можна за певних зусиль. На третьому рівні залежність – це *примус*, що характеризується неможливістю самостійно відмовитися від певного звичного патерну міжособистісної взаємодії, навіть якщо це завдає страждань і деструктивно впливає на особистість [1]. Тривалі співзалежні стосунки зазвичай реалізуються під слоганом "і разом ніяк, і окремо". Тобто, і в стосунках некомфортно, важко, а іноді страшно й небезпечно, і розірвати їх несила.

Таке теоретичне розуміння феномену є досить широким та значною мірою узагальненим. І це є свідомою дослідницькою позицією та виправдовується стратегією побудови емпіричного дослідження на основі обґрунтованої теорії А. Страусса та Дж. Корбіна. Адже зазначений дослідницький підхід передбачає не верифікацію попередньо вибудованого теоретично знання, а полягає у виявленні, постійному коригуванні та модифікації уявлень про досліджуваний феномен. При цьому теоретична обґрунтованість висновків, отриманих таким чином, буде перевіряється за допомогою низки критеріїв: відповідності, надійності та прогностичності [3].

Такий підхід до вивчення досвіду залежності виходить за межі методологічних орієнтацій класичної науки та переводить наукову стратегію вивчення даного феномена в постнекласичну парадигму, що пропонує застосування якісних методів психологічного дослідження [5]. Підхід, заснований на стратегії якісного опису, спрямований на вивчення змісту психічних феноменів, що підлягають не вимірюванню, а розумінню та інтерпретації. Зміст інтерпретацій межі неможливості бути в стосунках у внутрішньому світі, мікрокосмосі особистості стає доступним для дослідника тільки за умови готовності його носія вступити в діалог, поділитися його змістом.

Яким чином можна зробити даний зміст внутрішнього досвіду людини доступним для дослідника? В пошуках відповіді на дане запитання було реалізовано декілька етапів дослідження.

Емпіричним матеріалом першого етапу нашого дослідження були тексти людей, розміщені на різних психологічних сайтах та форумах, в яких описані історії, що самі автори ідентифікують, як історії залежності. Маркерами є такі тези з текстів: *"описані мною стосунки є, безумовно, залежними"; "тема моєї проблеми – залежність у любовних стосунках"; "діагноз залежність я поставила сама: по-іншому це не назвеш"*.

Особливість даних текстів полягає в тому, що вони є самомотивованими, анонімними, тому досить розгорнуто та деталізовано розкривають феномен залежності для дослідника. Результати даного дослідження доповідалися на конференції "Актуальні проблеми психології" в Інституті соціальної та політичної психології.

В даних історіях чітко прослідковувались етапи занурення в залежні стосунки, а гостра необхідність та потреба звернутися за допомогою з приводу даних стосунків відчувалася лише на певному етапі. Цікавим для дослідження залишився момент, а як переживають та інтерпретують досвід залежності в стосунках поза гострою не обхідністю про нього говорити? В якому варіанті даний досвід існує у свідомості, як інтерпретується?

На наступному етапі було розроблено інструкцію для наративу про залежність у стосунках, в якій пропонувалося досліджуваним описати свій досвід залежності у взаєминах: "Напевне, кожна людина має досвід залежності у стосунках. Згадайте, будь ласка, цей досвід. Спробуйте описати його у вигляді історії про свою залежність у стосунках. Оберіть жанр, стиль оповідання, який найповніше зможе розкрити переживання цього досвіду".

Аналіз даних нарративів показав кілька їх відмінностей порівняно з попередніми.

1. Розбіжності фіксувалися на рівні розуміння даного феномену. В наративах першого експериментального етапу під міжособистісною залежністю розумілися конкретні взаємини та давався їх детальний опис. У наративах другого етапу були й інші варіанти розуміння даного феномену, а саме: як етапу та механізму взаємодії.

2. Розбіжності виявилися і на рівні узагальнення. В більшості нарративів другого етапу дослідження описувалася ціла система життєвих стосунків, які автор намагався узагальнити, проаналізувати в контексті проблеми залежності та показати, що ж він розуміє під залежністю в такій складній системі взаємин. Ці історії показують повторюваність певних патернів, практик і виводять на більш абстрактний рівень розуміння залежності: не як залежності від конкретних стосунків, а як залежність від певного патерна взаємодії. Таке розуміння піднімає низку питань для дослідника: в чому особливості даних патернів взаємодії? Що заставляє людину "наступати на одні й ті ж самі граблі"? Яким чином це відбувається? Частково відповіді на ці запитання можна знайти в наративах. Вони представлені як на свідомому рівні (автор дає власне пояснення), так і на несвідомому, що приховуються в особливостях викладу самого тексту наративу та можуть бути прочитані дослідником у процесі роботи з текстами.

3. Чергова відмінність нарративів першого та другого етапів дослідження полягала в тому, що описаний досвід розгортався не просто в більш узагальненому вигляді, він ще й був представлений в минулому часовому контурі. Те, як даний досвід вплітається в повсякденність сьогодні, як впливає на теперішні стосунки, як залежність проживається тепер, залишилося невисвітленим в даних розповідях.

Такий стан речей може пояснюватися, з нашої точки зору, тим, що у досліджуваних не було включеної пошукової позиції, адже задачу аналізу власного досвіду ставив сам дослідник, а не досліджувані.

Задачею наступного експериментального етапу було включення досліджуваних у процес саморозуміння та активного дослідницького інтересу до власного досвіду переживань залежності у взаєминах. Ми вирішили запропонувати нашим досліджуваним представити досвід залежності не тільки у вигляді розповіді (вербально-раціонального продукту), а й у образно-символічному варіанті. Наближення до свого досвіду залежності через арт-терапевтичні техніки з подальшим обговоренням даного досвіду в процесі наративного інтерв'ю, з нашої точки зору, допоможе зрозуміти, прояснити найбільш тонкі нюанси стану переживання досвіду залежності. Крім того, це сприятиме та стимулюватиме включеність досліджуваних у процес самопізнання.

Стратегія якісного дослідження досвіду залежності на третьому етапі полягає у проведенні глибинного наративного інтерв'ю на основі образно-символічного матеріалу, в якому досліджувані конструюють досвід залежності в стосунках. Глибинне інтерв'ю проводиться за методичними рекомендаціями С. Квале [2].

Конструювання досвіду залежності в образно-символічному варіанті здійснювалося за допомогою двох арт-терапевтичних технік – колажу та метафоричних асоціативних карт.

Колаж – це розповідь, зафіксована в образному матеріалі. Створення колажу – це творчий процес, в якому яскравіше та наочніше, ніж у простій розповіді можна представити свій досвід. Було запропоновано таку інструкцію: "Ми вивчаємо феномен міжособистісної залежності в стосунках. Спробуйте згадати досвід переживання залежності, який в тому чи іншому варіанті скоріше всього існував у Вашому житті. Спробуйте створити картинку даного досвіду, використовуючи вирізки із журналів".

Метафоричні асоціативні карти являють собою 99 карт із зображенням життєвих ситуацій у стосунках між парою. Вони були створені Офрою Аялон – консультантом, психотерапевтом подружніх стосунків. Ми пропонуємо досліджуваним проглянути всі карти та, особливо не замислюючись, відібрати ті, які, з їхньої точки зору, так чи інакше ілюструють досвід залежності у взаєминах. Далі з усіх відібраних карт ми наполягаємо на виборі дев'яти, таких, що найбільше відображають залежність у стосунках.

Аналіз досвіду залежності в стосунках здійснюється в двох площинах: рефлексія візуального матеріалу в процесі глибинного інтерв'ю та аналіз стенограм бесід за допомогою конверсійного аналізу.

При аналізі колажу ми спираємося на класичні, прописані в літературі критерії: вибір основи для колажу; процес створення; ступінь хаотичності та впорядкованості; характер розташування вирізок; наповненість – пустота; вихід за межі основи; символи; просторове розташування;

Первинний аналіз стенограм інтерв'ю з інтерпретації колажу показав можливість дослідження інтерпретаційного ресурсу дослід-

жуваних: одні будують достатньо послідовну розповідь про залежність на основі впорядкованого візуального матеріалу, інші намагаються в процесі розповіді неструктурований хаотичний матеріал колажу впорядкувати в послідовній історії. У деяких досліджуваних – навпаки, достатньо цільна, ідейна картинка стає незрозумілою та заплутаною в процесі розповіді, а у когось достатньо хаотичний матеріал колажу так і залишається незрозумілим для себе. Дані варіанти привідкривають для нас феномен залежності на різних рівнях інтерпретації.

Інтерпретація візуального матеріалу, який отримуємо за допомогою карт, є досить складною процедурою та перебуває ще на етапі розробки. Емпіричний матеріал, з яким ми на даний момент працюємо, дозволяє окреслити тільки певні стратегії процесу інтерпретації.

Аналізу можуть підлягати:

- Кінцевий візуальний ряд карт (9 зображень). З нашої точки зору, це ті аспекти залежності, які актуальні на момент дослідження та які досліджувані готові розгорнуто обговорювати. Перспективним вбачається прослідкування загальних закономірностей, спільних смислових категорій в осмисленні залежності. Крім того, цікавим видається гендерний аналіз вибраних карт.

- Відсіяний після попереднього вибору набір карт. Обговорення в процесі інтерв'ю мотивувань даного відсіювання дозволяє виділити кілька аспектів залежності, які не схоплюються в послідовній усвідомленій розповіді про залежність та вказують на ті пласти даного досвіду, які усвідомлюються недостатньо чітко.

Вивчення стенограм бесід реалізується в рамках конверсійного аналізу, що полягає у з'ясуванні структур розмови, які розкривають особливості інтерпретації досвіду переживання залежності.

Реалізація даної програми дослідження на даний момент триває, висвітлення результатів дослідження становить перспективу подальшої роботи.

Висновки.

Наше дослідження ґрунтується на розгляді міжособистісної залежності як психічного явища, що проживається у внутрішньому феноменологічному полі людини як межа неможливості реалізації себе та своїх внутрішніх прагнень на межі контакту з Іншим.

З цих позицій залежність постає не стільки механізмом детермінації та регуляції психічного життя людини, що підлягає вивченню на основі об'єктивних методів дослідження (з позиції зовнішнього спостерігача), скільки феноменом, що представлений певний чином самому суб'єкту та якимось чином їм проживається та інтерпретується.

Такий методологічний підхід до явища диктує звернення до якісних стратегій емпіричного дослідження даного феномену. Запропонована нами програма вивчення міжособистісної залежності на основі обговорення в глибинному інтерв'ю образно-символічних реконст-

рукцій досвіду залежності в стосунках з подальшим конверсійним аналізом бесіди є достатньо повною, відкритою та перспективною.

1. Гидденс Э. Трансформация интимности. Сексуальность, любовь и эротизм в современных обществах / Гидденс Э. – СПб. : Питер, 2004. – 208 с.
2. Квале С. Исследовательское интервью / С. Квале [пер. с англ. М.Р. Мироновой]. – М.: Смысл, 2003. – 301 с.
3. Страусс А., Корбин Дж. Основы качественного исследования: обоснованная теория, процедуры и техники / А. Страусс., Дж. Корбин [пер. с англ. и послесловие Т.С. Васильевой]. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
4. Чернобровкіна В. А. Психологія особистісної свободи: монографія / Віра Андріївна Чернобровкіна. – Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛЛНУ імені Тараса Шевченка", 2012. – 458 с.
5. Якісні дослідження в соціологічних практиках: Навчальний посібник [за ред. Н. Костенко, Л. Скокової]. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2009. – 400 с.

In the article the interpersonal dependence is defined as internal phenomenon, which shows the relations with the world. Outlined essays of dependence, as limits of impossibility realization of own aspirations in interpersonal co-operation. Grounded necessity of application of high-quality strategies of study of this phenomenon. Research process, which is built on the basis of analysis of narratives and visual reconstructions of dependent experience with assimilation of basic semantic moments in the process of deep interview, are described.

Keywords: *experience of interpersonal dependence, high-quality methods of research, narrative, deep interview.*

УДК 371.011.3-051:159.923:161.114.3

Інна Власенко

ОСОБЛИВОСТІ УСВІДОМЛЕННЯ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИХ ПРОТИРІЧ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Стаття розглядає проблему усвідомлення внутрішньоособистісних протиріч у професійній діяльності вчителя. Усвідомлення внутрішньоособистісних протиріч є однією з передумов структурного подолання таких протиріч, яке допомагає професійному розвитку вчителя. Дані опитування демонструють деякі аспекти внутрішньоособистісних протиріч, таких як сфера, тривалість, методи подолання. Візначається, що внутрішньоособистісні протиріччя не усвідомлюються в професійній діяльності більшості вчителів. Вчителі, які розв'язують внутрішньоособистісні протиріччя, мають розвинену рефлексію, високу здатність до вирішення проблемних ситуацій.

Ключові слова: *внутрішньоособистісне протиріччя, кризова ситуація, внутрішня боротьба, професійний розвиток, вчителі.*

Сучасний етап суспільного розвитку позначений загостренням протиріч у політичній, соціальній, духовній сферах, у зв'язку із соціально-економічними та культурними змінами, нестабільністю в